

ТРУДНОЩІ РЕКРЕАЦІЇ НАРАТИВУ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ПРОЗИ ХХ СТОЛІТТЯ)

PROBLEMS OF NARRATIVE RECREATION IN PROSE TRANSLATION (BASED ON GERMAN FOLK PROSE OF XX CENTURY)

Гуменій В.В.,

*викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

У статті досліджено співвідношення термінів «форма» та «контраст» у контексті збереження наративних конструкцій у перекладі. Було виявлено основні ознаки, властиві досліджуваним поняттям. Також у статті описуються особливості передачі нарації автора в перекладі на українську мову.

Ключові слова: нарація, переклад, стилістика, контраст, наратив.

В статье было исследовано соотношение терминов «форма» и «контраст» в контексте сохранения нарративных конструкций при переводе. Были выявлены основные характеристики, свойственные исследуемым понятиям. Также в статье описываются особенности передачи наррации автора при переводе на украинский язык.

Ключевые слова: наррация, перевод, стилистика, контраст, нарратив.

This article investigates the relation between the terms “form” and “contrast” in the context of the preservation of narrative structures in translation. Also were identified main features of the investigated concept. This article describes the peculiarities of the transfer of the author’s narration in Ukrainian translation.

Key words: narrative, translation, stylistics, contrast.

Постановка проблеми. Творчість представників літератури ХХ століття відкриває читачеві через хист авторського мистецтва письма безліч підстав для осмислення та переосмислення загальнолюдських понять, явищ і уявлень. Вона характеризується тонким психологізмом, імпресією й експресією, що матеріалізуються в тексті крізь розповідні засоби, модифікуючи фокус нарації, суб’єкти та об’єкти наратування, диференціюючи й урізноманітнюючи наративні форми.

Нарація як поняття, характерне будь-якому жанру художньої літератури, нині має велике значення для філології, оскільки з плином часу змінюється сприйняття автором буття, яке відображається у його творах, а згодом – у перекладах. Сучасні перекладачі художньої літератури мають проблему самоініціації з епохою твору й автором оригіналу, відображаючи дійсність на сучасний лад, частково деформуючи задум та ідею автора оригіналу. Саме цей аспект сучасної наратології актуалізує вивчення дискурсних зон надійного та ненадійного наратора в контексті перекладознавства, даючи відповідь на питання адекватності збереження наративу в перекладі.

Аналіз рекреації наративу дасть можливість зробити внесок у дослідження цілісної структури мови автора певної епохи, а також допоможе доповнити основні принципи, які стануть у нагоді під час проведення компаративного аналізу оригіналу та перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику збереження нарації також вивчали Д. Андерсон, С. Четмен, В. Стажінська, С. Тейбухов, Г. Стерленко й інші. Багато лінгвістів у своїх дослідженнях спиралися на напрацювання В. Бута, розглядаючи (не)надійного наратора в контексті його ставлення до імпліцитного автора.

На думку С. Четмена, причинами ненадійності наратора може бути жадібність, кретинізм, довірливість, психологічна та/або моральна неповноцінність, спантелечення й відсутність інформації, невинність тощо [9, с. 152–153]. Крім текстового адресанта (наратора), важливою категорією художнього тексту є текстовий адресат.

У «Словнику літературних термінів» Г. Стерленка представлено таке визначення: «помилковий або ненадійний наратор є таким, чий сприйняття, інтерпретація й оцінка подій, які він оповідає, не збігаються з імпліцитними судженнями та нормами, які маніфестує автор, і які, як очікує автор, поділятиме пильний читач» [6, с. 148]. Цінності наратора різко відрізняються від цінностей імпліцитного автора.

Методологію розгляду наратора як суб’єкта перекладу запропонував Л. Кумбілевич, який розрізняв два шари мови художнього тексту: міметичні висловлення, що створюють вигаданий світ (події, персонажів, предмети) і неміметичні висловлення, що створюють образ наратора,

відображають його мислення. Як зазначають дослідники, надійність найкраще визначати щодо її зв'язку з імпліцитним автором, що лежить в основі наративу. В. Бут називає наратора надійним, якщо він «діє згідно з нормами твору (з нормами імпліцитного (абстрактного) автора), і ненадійним, якщо він таким не є» [1, с. 92–93].

Чимало мовознавців вважає цю проблему невирішеною через неоднозначний характер категорії нарації автора та непомисленність його норм, оскільки ці норми конструює адресат у процесі читання, коли він припускає, якими персоналіями може оперувати реальний автор. Імпліцитний автор є сутністю, яку читач сам конструює, а не механічно отримує з тексту.

Згідно з теорією Я. Мерфеліса [2, с. 102], важливими є «не норми імпліцитного автора, а норми та сприйняття реальних читачів». У випадках, коли наратор є ненадійним, читач запитує себе, чи це була авторська інтенція ввести ненадійного наратора, щоб заплутати читача, чи це сам автор є ненадійним. Із позицій когнітивної наратології (не)надійність наратора також не варто окреслювати через норми сутності «імпліцитний автор» [10, с. 518–519].

Постановка завдання. Завданням дослідження є встановлення особливостей відтворення наративу в перекладі шляхом визначення прагматичних і формальних відношень у стилістиці тексту оригіналу та перекладу художнього твору. Необхідним завданням дослідження є пошук і встановлення персоналій і реалій, які адекватно передані мовою перекладу, але не повністю збережені під час прямої мови наратора.

Також необхідним завданням є визначення етичних аспектів, пов'язаних із поглядами, судженнями та пріоритетами наратора, який, керуючись своїми розумовими здібностями, вдачею та намірами, через дотримання комунікативних норм продукує правдоподібний, достовірний художній наратив, що згодом може бути відображений у перекладі.

Виклад основного матеріалу. Збереження наративу в перекладі здійснюється за допомогою різних методів, серед яких найбільш поширеним у лінгвістиці тексту є контекстуально-інтерпретаційний, що є різновидом функціонального парадигмального методу. Контекстуально-інтерпретаційний метод являє собою сукупність процедур, спрямовану на встановлення статусу тексту відносно інших текстів, його значимості в соціокультурному контексті, а також на реконструкцію авторського (комунікативного) задуму, мотивів і цілей, загального змісту, рецептивної спрямованості тексту тощо.

Деякі дослідники вважають цей метод різновидом загального описового методу, хоча останній зазвичай застосовується щодо менш складних мовних одиниць. Контекстуально-інтерпретаційний метод передбачає два етапи – контекстуалізацію й інтерпретацію. Перший спрямований на вияв жорсткої системи безперервного контексту, у межах якого здійснюється розвиток відповідної теми й розкриття концепту тексту. При цьому враховуються контексти породження (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон автора, їхнє занурення до універсуму культури й відповідного буттєвого часу й простору) і рецепції (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон читача, їхнє занурення до універсуму культури, відповідного світу дійсності), комунікативний контекст, макроконтекст цілого текстового масиву й мікроконтексти, а також операційні контексти фрагментів тексту.

Візьмемо за приклад цитату з роману К. Манна «Мефісто», який інтуїтивно пов'язував естетику наративу з фаустіанською естетикою:

“Die Sentimentale sagte mit seelenvollem Blick zum Intendanten, für den sie eine geheime – jedoch nicht gar zu geheime – Zuneigung im Busen trug.”

«Інженю сказала, метнув задушевний взгляд в директора, к которому питала тайное – однако же и не слишком тайное – расположение» (пер. Е. Лебедева).

«Наївна акторка промовила, кинувши погляд в директора, до якого потайки – хоча не дуже й потайки – добре відносилася» (пер. К. Стефанюк).

Реалію “Die Sentimentale” Стефанюк переклав як «наївна акторка». Перекладач вдався до описового перекладу наративу задля розуміння українського читача, що є найточнішим засобом передачі іншомовної лексичної одиниці. Лебедева переклала її словом «інженю», використавши прийом пошуку еквівалента. Обидва перекладачі змогли передати зміст наративу, незважаючи на часткове спотворення форми.

На підставі контекстуалізації здійснюється інтерпретація інформації, закладеної в наративі, встановлення авторської мети та стратегій впливу на читача й т. ін. Контекстуалізація за допомогою процедури екстралінгвістичного наративного кола зумовлює реконструкцію текстового змісту під час перекладу, що є цілісним відображенням описуваних у тексті подій у їхньому розгортанні, характеристиках і зв'язках, закладених у наративі автором [5, с. 42].

Міметичні висловлення є об'єктивними, читач сприймає їх як правду, неміметичні висловлення є суб'єктивними, читач сприймає їх із різним ступенем довіри. Тож ненадійну нарацію характери-

зує помітна невідповідність між враженням про події (що читач формує з міметичних висловлень оповідача) і міркуваннями про ці події (із неміметичних висловлень цього ж дискурсу). Наратор є ненадійним, якщо його неміметичні висловлення (коментарі, судження, узагальнення) не збігаються з міметичними в переконливий спосіб, створюючи враження, що він не може чи не хоче надати правильну інтерпретацію подій [7, с. 34–36]. Це вказує на те, що ненадійність художнього нарративу в контексті перекладу найдоречніше розглядати у світлі підходу, орієнтованого на читача. Під час ненадійної нарації оповідь наратора не збігається з припущеннями імпліцитного читача про справжню мету твору, імпліцитний читач помічає розбіжності між резонною побудовою оповіді та варіантом наратора, наприклад:

“Sie sollen alles euch zu erzählen, Klaus. Ich meinte, dass Sie ja Radetzky sind.”

«Вы должны всё нам рассказать, Клаус. Я думал, вам это абсолютно понятно» (пер. Е. Лебедева).

«Ви маєте все нам розповісти, Клаусе. Я думав, що це добре зрозуміло» (пер. К. Стефанюк).

Транскрибування з поясненнями в цьому разі зберігає національний колорит твору, однак ускладнює читання та сприймання. Перекладачі вдало дібрали функціональний аналог лексем, але виникає конфлікт норм імпліцитного читача та наратора.

Переклад за допомогою функціонального аналога/еквівалента є досить адекватним, якщо поодинокі випадки заміни реаліїмири як складової частини авторського нарративу на нейтральну суттєво не вплинуть на колорит нарації загалом. Тому один із перекладачів вдається саме до цього прийому.

Імпліцитний автор тим часом комунікує з імпліцитним читачем. Вплив ненадійної нарації полягає в переорієнтації уваги читача з рівня оповіді на адресанта, особливості його психології. Основним критерієм для розрізнення типів ненадійної нарації П. Стейлер вважає типи мотивів: особистості, які навмисне обманюють інших і намагаються отримати вигоду від своїх хибних тлумачень (тип «брехун», “liar”), і особистості, які прагнуть оповідати правду, але не завжди можуть це робити (тип «дурень», “fool”). Причинами такої некомпетентності є нерозуміння фактів, емоційне залучення, що веде до спотворення подій у перекладі, нездатність тлумачити/оцінювати, що саме відбувається в тексті оригіналу.

Нарація є адекватною в перекладі відносно більше ніж однієї з трьох осей комунікації: осі

фактів/подій, осі розуміння/сприйняття, осі цінностей [8, с. 44–48]. У цьому контексті М. Орвін виокремлює шість типів ненадійності: *misreporting*, *un-derreporting*, *misreading*, *underreading*, *misregarding*, *underregarding* [4, с. 48–49]. Крім того, лінгвіст розрізняє два базові типи ненадійності – «відчужувальну» ненадійну оповідь (*estranging unreliability*) і «пов’язувальну» ненадійну оповідь (*bonding unreliability*). Перша змушує перекладача повною мірою зрозуміти недоречність позиції наратора, поглянути на нього «відчужено». Друга емоційно зближує перекладача з ненадійним оповідачем усупереч розумінню всієї помилковості його уявлень.

Однак проблема передачі нарації не може бути вирішена лише на основі текстових даних [2, с. 90]. Ненадійний наратор є не структурною чи семантичною характеристикою тексту, а прагматичним феноменом, який не можна повністю осягнути без урахування концептуальних передумов/принципів перекладача [2, с. 100]. Необхідні прагматичні й когнітивні рамки, які беруть до уваги модель світу та концептуальну інформацію, яку вже має перекладач, і взаємодію між текстовою й позатекстовою інформацією [7, с. 69–72].

Н. Ніколіна стверджує: «Художній текст є адресованим повідомленням: це форма комунікації «автор – читач». Той чи інший художній текст, до якого звертається читач, формує в нього певні «очікування», які зумовлені закладеними у свідомості адресата уявленнями про проблематику, композицію й типові характеристики тексту, продиктовані передусім його жанром. Подальше тлумачення пов’язане з увагою до розгортання образів, повторів, послідовності й особливостей поєднання мовних засобів різних рівнів. Саме тому філологічний аналіз художнього тексту відштовхується від його змістової сторони, але потім послідовно вводить у свою сферу розгляд мовної системи літературного твору» [6, с. 148–150].

Досліджуючи перекладознавчі аспекти художніх текстів, О. Штернова доречно зауважує, що однією з найважливіших категорій є орієнтованість тексту на певний тип читача. «Текст без читача, тобто поза сприйняттям читача, неповноцінний. Реально він існує в процесі його сприйняття, під час реконструкції тієї частини його змісту, яка прямо в тексті не виражена, а, як припускають, є відомою читачу і яку він отримує під час створення власної проєкції тексту» [10, с. 91–92].

Художній текст є інтенційним твором, джерелом існування якого є творчі мовленнєві акти свідомості текстового адресанта, а фізичною підста-

вою – текст, усталений на письмі або через інший фізичний засіб можливої репродукції [3, с. 141]. Дискурси наратора й персонажа несуть функційно-прагматичне навантаження в художньому тексті, що безпосередньо відображається в перекладі. Отже, спробуємо порівняти текст оригіналу й переклади:

“*Einmal werde ich wie in Streben nach umgarnt, einige Konserven, die nicht immer muhte und grunzte oder picken gewesen zu essen.*”

«Однажды мне кровь из носу захотелось съест что-нибудь консервированное, что никогда не мычало, не мекало, не хрюкало и что никогда не измеряли мерными ёмкостями» (пер. Е. Лебедева).

«I от одного разу мені наче перед погібеллю закортіло з'їсти чогось консервованого, що ніколи не мукало, не мекало, не рохкало і чого ніколи не відмірювали мірами ємкості сипких тіл» (пер. К. Стефанюк).

Наративні одиниці, які відтворюють соціально-культурну самобутність мовного колективу, викликану умовами його життя й особливостями історичного розвитку, посідають одне з перших місць на шкалі неперекладності чи важкоперекладності. Працюючи із цими конструкціями, перекладачі здебільшого користувалися прийомом описового перекладу або ж добирали ситуативні відповідники, що допомогло зберегти наративну композицію тексту оригіналу.

Від комунікативних намірів наратора та від його орієнтованості на певного адресата зале-

жить мовна структура художнього тексту. Мовні засоби різних рівнів у художньому тексті, використовувані автором під час різнопланового комунікування текстових антропоморфів, слугують засобом розвитку сюжету й способом донесення авторських повідомлень, що змушує перекладача користуватися відповідними засобами, щоб зберегти адекватність змісту під час перекладу.

Висновки. Художній текст є продуктом дискурсної діяльності опозиції автор/наратор ↔ перекладач ↔ читач, у якій опис, оповідь і міркування є складними дискурсними одиницями, будучи вербальним утіленням думок оповідача. У загальному вигляді композиційно-мовленнєві форми тлумачаться як складні мовленнєві конструкції, що надають завершеності думкам текстового адресанта, структуруючи їх і організовуючи їхній розвиток. Однією з найважливіших функцій композиційно-мовленнєвих форм у перекладі наративних конструкцій є формування й розкриття змістовно-концептуальної інформації тексту.

Оповідь, опис і міркування стають засобами реалізації когезії, когерентності, проспекції, ретроспекції й інших категорій художнього тексту. Їх свідомо відбирає наратор задля актуалізації своїх комунікативних інтенцій у художньому тексті.

Із комунікативно-прагматичного погляду це – особливі комунікативні форми, метою використання яких є сприйняття інформації перекладачем, а згодом – читачем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Весталов А. Мовна залежність перекладу від оригіналу. *Перекладознавство у сучасній германістиці*. К.: Сенека, 2013. С. 92–93.
2. Гладкий О. Наратив у перекладі XXI століття. *Концепт наратології у бутті автора*. Д.: Гай, 2002. С. 100–102.
3. Передевін О. Подорож до думки автора. *Фундаментальні розбіжності між наратором та оповідачем*. 2015. № 26 (72). С. 141.
4. Колтушева С. Контрастивна лінгвістика у сучасній мові. *Сучасне мовознавство*. 2009. № 5. С. 48–49.
5. Корбань В. Міжкультурна комунікація в лінгвістиці ХХ століття. *Острівська П. Концептуальний меридіан сучасної літератури*. С.: Книга, 2011. С. 42.
6. Метихова К. Відтворення наративу у творах масової літератури. *Концептологія класичної літератури*. 2012. № 9 (33). С. 148–150.
7. Пензін Н., Ролковський Л. Персонаж та автор у перекладі; ред. М. Олейник. Ч.: Вісник миру, 2018. С. 69–72.
8. Ткачук А. Нарація як перекладознавчий феномен. *Південні філологічні студії*. 2011. № 3. С. 44–48.
9. Федерчук К. Контрастивність та лінгвопоетика: співвідношення в науці. *Південні мовні студії*. 2009. № 15. С. 152–153.
10. Баролев К., Семецький Т. Лінгвістичний енциклопедичний словник; ред. М. Навашина. О.: Край, 2007. С. 518–519.